

УДК 81.241

КОМУНІКАТИВНІ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ТЕКСТУ

О.Р.Четверікова

*кандидат філологічних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Статтю присвячено розгляду комунікативних та лінгвокультурологічних характеристик сучасного науково-популярного тексту, які націлені на те, щоб донести до адресата у доступній та цікавій формі матеріал науково-соціальної значимості, опосередковану позицію автора, поєднуючи у собі ознаки науковості і розважальності. Пояснюється діалектична єдність емоційно-почуттєвого та логічного елементів, причини зниження труднощів сприйняття нової інформації, способи зацікавлення адресата при отриманні наукової та естетичної інформації.

Ключові слова: науково-популярний текст, комунікація, адресат, культура.

У ХХІ столітті науково-популярний текст вийшов за рамки письмового різновиду; медійні засоби породили власні типи усного науково-популярного повідомлення. Набули частотності тексти, які супроводжують науково-популярні фільми, представлені в інтернеті та на телевізійних каналах. Науково-популярна проблематика широко висвітлюється в пресі, що певною мірою видозмінює мовні особливості науково-популярного тексту, підлаштовуючи його до засобів масової інформації.

Традиційно розрізняють науковий (академічний) підстиль і науково-популярний підстиль. Організація висловлення в цих двох видах є різною тому, що наукове спілкування здійснюється як між людьми, які мають загальну сферу знань і уявлень, так і між людьми, котрі таких знань і уявлень зовсім не мають.

Сьогодні дослідження науково-популярного тексту доволі малочисельні, незважаючи на те, що цей специфічний жанр виявляється значимим. Ця значимість визначається тим, що він є «містком» між спеціальною літературою з великим обсягом наукової інформації та неспеціальною. Науково-популярний текст має в доступній і цікавій формі донести до адресата наявний матеріал. Він не переслідує мети дати послідовне викладення наукових концепцій [1, 147]. Тексти даного стилю знайомлять читача-неспеціаліста з науковими даними за допомогою певної обробки нових знань. Автор науково-популярного тексту використовує прийоми для того, щоб досягнення передової науки подавалися у формі, що є найбільш сприятливою для читача, та відповідали рівню знань тих, кому вони адресовані. Текст науково-популярної статті характеризується наявністю специфічних лінгвістичних і стилістичних засобів, котрі безпосередньо або опосередковано висловлюють позицію автора як представника певної культури стосовно проблеми, розглянутої у статті. Їх вживання пов'язане з необхідністю адекватно представити достовірну наукову інформацію в максимально доступній і цікавій формі, а також із бажанням автора переконати читача в правильності власної точки зору стосовно проблематики статті. Все це створює специфіку науково-популярної статті як особливого жанру науково-популярного підстилю.

Науково-популярними прийнято називати такі видання, що, як і наукові, містять результати теоретичних чи експериментальних досліджень у галузях науки, культури, мистецтва й техніки, однак матеріал в яких викладений у доступній для читача-неспеціаліста формі. Основне призначення таких видань – популярно подати нефахівцям з даної проблематики певні наукові знання. На початку підготовки до друку кожного такого видання важливо уявити коло потенційних читачів (покупців, споживачів) нового видавничого продукту. Коло таких читачів-неспеціалістів може бути надзвичайно широке як за віковими категоріями, так і рівнем професійної підготовки [1, 264].

Ознака «популярно» визначає те, що відноситься до відомостей із певної області знання, неспеціалізоване загальнодоступне та існує в художній формі. Компоненти ознаки

«художньо» можна характеризувати як те, що є індивідуальним, образним, асоціативним, емоційним, естетично вираженим, багатозначним.

Широка адресатна спрямованість науково-популярної літератури передає її особливу значимість для життя суспільства. Орієнтується вона при цьому на пізнавальні та естетичні потреби людини. Усе це надає дослідженням науково-популярних текстів неабиякої актуальності.

Мова науково-популярного тексту є дуже близькою до загальнолітературної, відсоток вживання термінології тут значно нижчий, ніж у науковій прозі, переважно вживаються терміни, що мають загальне використання, на відміну від вузькоспеціальних. Дефініції наукових понять у науково-популярному тексті чи замінюються спрощеними визначеннями, чи такі поняття містять у тексті пояснення, порівняння та ілюстрації [1, 147].

Однією з найбільш специфічних характеристик наукового тексту є те, що в якості його змісту виступає наукове знання, яке було отримано в результаті певних наукових досліджень теоретичного або емпіричного характеру. Це зумовлює особливість лексико-граматичної організації наукового тексту. Інша особливість наукового тексту визначається тим, що він повинен певною мірою відновлювати хід отримання нового знання з метою підвищення рівня доказу, аргументованості отриманих даних. Цей факт накладає відбиток на логіко-композиційну та змістову структури.

Безсумнівно, що особливості наукового тексту впливають на науково-популярний текст, але не прямо, а опосередковано. Це виражається в тому, що науково-популярний текст, як правило, не є безпосереднім результатом переробки та згортання конкретного наукового змісту. В цій комунікативній ситуації первинною виступає швидше сама наукова проблема, результат її розв'язання.

Найчастіше предметом науково-популярного тексту стає не будь-яка проблема, а така, що має певну науково-соціальну значимість. Ця проблема висвітлюється у великій кількості наукових текстів, що відображають її різноманітні аспекти. Таким чином, опосередкований характер співвідношення цих видів тексту полягає в тому, що науковий текст не прямо трансформується у науково-популярний, а є передусім засобом розуміння сутності певної теоретичної концепції, яка згодом втілюється у відповідний науково-популярний текст, адресат якого не дорівнює адресатові наукового тексту.

Іншою особливістю аналізованого тексту є так званий «непідготовлений читач». Коло подібних читачів є недостатньо чітким і дуже часто лишається невизначеним. Ним може стати будь-яка зацікавлена людина, котра бажає отримати знання, але така, що не має об'єктивних відомостей для успішного освоєння оригінальних наукових текстів. Такий масовий читач розрізняється за віком, статутною приналежністю, вченістю та пізнавальним і ціннісним орієнтирами тощо.

Оскільки існує градація читачів за рівнем їхньої освіти, можна припустити, що подібна градація виявляється і в науково-популярній літературі. Тексти охоплюють рівні від школяра до вченого. Відповідно до цього завдання, що постають перед автором, є іншими, ніж у випадку з науковим текстом, коли аудиторія адресатів є запрограмованою.

Метою науково-популярної літератури є зниження труднощів сприйняття нової інформації. Для цього автор повинен знайти спосіб знизити рівень абстрактності до мінімуму і дати можливість читачеві уявити сутність наукових ідей у формі мислення, яка є для нього сприятливою. В цьому напрямі науково-популярний текст передбачає поєднання науковості та розважальності, яка забезпечується тим, що наукові факти викладаються в образній асоціативній формі. Це інколи зближує науково-популярний текст з художнім. Внаслідок використання певних елементів художнього стилю, наукова інформація повинна сприйматися легко і просто. Науково-популярний текст повинен характеризуватися ознаками: науково, популярно, цікаво, інформативно.

В основі наукової популяризації лежить принцип казати знайоме через знайоме, зрозуміле та сприйнятливим, коли ступінь популярності визначається ступенем підготовленості адресата сприйняти інформацію. Це стає дуже актуальним на початку ХХ століття, коли «звичним явищем у динамічному світі стали контакти носіїв різних

культур...не можна не враховувати мовний вплив на світосприйняття, оскільки універсальне у мові охоплює всі складові комунікативного акту: наявність адресанта, адресата, мовного коду, повідомлення, контексту як такого, ситуації» [1, 251-255].

У науково-популярному викладенні більше, ніж у суто науковому, виявляється діалектична єдність емоційно-почуттєвого й логічного елементів пізнання. Емоційно-почуттєвий складник пов'язаний з поняттям емотивності, що розуміється, як: 1) складник конотативного компонента в семантичній структурі мовної одиниці, котрий репрезентує емоційне ставлення носіїв мови до позначеного; 2) текстову категорію, підпорядковану інформативності або модальності, яка виражає емоційне ставлення автора, його функції у тексті, дійових осіб, імовірні емоції реального чи модельованого авторською свідомістю гіпотетичного читача щодо описуваних подій [2, 142].

Ось чому в науково-популярній літературі відзначаються такі полярні жанрово-стильові якості, як логічність та емоційність, об'єктивність та суб'єктивність, абстрактність та конкретність тощо.

Дослідники зауважують, що мова науково-популярної літератури дуже близька до загальнолітературної, котра характеризується, як загальнонародна, унормована й регламентована культурно-оброблена форма існування мови, що забезпечує певні сфери спілкування етносу та здебільшого отримує широку стилістичну диференціацію [2, 308].

Так, у науково-популярному тексті з'являються засоби, метою яких є зацікавити читача в тому, що йому справді корисна й необхідна інформація, що міститься в тексті. Це:

1. Спеціальні засоби, що створюють ефект зближення з ймовірним адресатом, як-от: оповідання від першої особи, розмовна і навіть розмовно-діалектна лексика, безпосередні звертання до аудиторії, риторичні питання, приклади з особистого життя, гумор.
2. Емоційно-оцінні засоби, інверсія.
3. Вживання в тексті цитат з інших джерел, фрагментів з художніх творів, статей тощо.
4. Фразеологізми та образні кліше, що виконують функцію, подібну їх функції у ЗМІ – вони полегшують сприйняття змісту.
5. Вживання «несумісних» мовних засобів для створення ефекту несподіваності або іронічності. Ефект несподіваності в даному випадку дозволяє загострити увагу на головному, іронія служить засобом розрядки при сприйманні складного матеріалу [3, 71]. Але ж оскільки велика кількість текстів є перекладом з інших мов, культурологічний чинник набуває в них важливого значення. При перекладі науково-популярних текстів перекладач стикається з більш ускладненим комунікативним завданням, ніж при перекладі суто наукового тексту.

Науково-популярний текст містить більший обсяг когнітивної інформації, та за набором засобів, за допомогою яких вона передається, є близьким до тексту наукового. Однак різниця полягає у таких особливостях першого:

1. Кількість термінів є значно меншою, але виявляється багато лексики загальнонаукового стилю.
2. Щільність інформації є нижчою, ніж у науковому стилі.
3. Засоби, що забезпечують об'єктивність викладення: пасивні конструкції, безособові речення використовуються значно менше.
4. Фон нейтральної літературної норми має розмиті межі, спостерігаються чисельні відхилення у бік розмовної мови [3, 71].

Засоби передачі естетичної інформації є теж чисельними, вони мають тісний зв'язок із прийомами художньої літератури, наприклад, введення умовних вигаданих персонажів, використання епітетів, порівнянь, метафор [3, 72].

Широке використання перифраз є прагненням автора науково-популярного тексту звернути увагу читача на риси явищ або предметів, що є важливими у пізнавальному сенсі. Також перифрази в тексті служать засобом усунення тавтології, невиправданих повторів, вони увиразнюють мовлення, створюють стилістичні ефекти, можуть ґрунтуватися на метафоричному чи метонімічному перенесенні, набувати емотивних і експресивних відтінків [2, 457-458].

Безобразні перифрази, що зберігають пряме значення слів, виконують не тільки естетичну, але й смислову функцію, допомагають автору чіткіше висловити думку, підкреслити ті чи інші властивості об'єкта опису (*This financial purse*). Звернення до перифрази обумовлене прагненням автора надати мовленню відтінок розмовності [2, 458].

Іншим часто вживаним прийомом є персоніфікація (*The birth of universe, jumping atom, black holes eat everything*). Інколи за прийому персоніфікації неживі предмети отримують людські якості.

У науково-популярному тексті спостережено особливе інтонаційно-пунктуаційне оформлення. Пунктуація допомагає передати циклічність мовлення, створити неочікувані паузи, що скеровують увагу читача на сприйняття найбільш важливої інформації: *Rest, in terms of muscle relaxation and soon, can be achieved by a brief period lying.*

З метою активізації інтуїції читача можуть використатися пропуски в ланці повідомлення: *They had a single aim, a solitary goal – the top!*

Нагнітання однорідних виразних засобів, посилення чи применшення інтенсивності їхнього денотативного значення пов'язують зі стилістичною фігурою, що має назву градації. Її використання в тексті створює певне емоційне напруження, підвищує експресивність мовлення: *we have enriched our lives by creating physical mobility through the motor-car, the jet airplane, and other means of mechanical transport; and we have added to our intellectual mobility by the telephone, radio, and television.* Кожна наступна лексична одиниця підсилює емоційне звучання попередньої, завдяки чому створюється особлива експресивність мовлення.

Суттєвою відмінною рисою науково-популярного тексту є можливість використання в ньому гумору та іронії. Засобами іронії виступають невідповідність традиційного й ситуативного позначень, узуального й оказіонального, прямого й непрямого значення мовних одиниць [2, 198]. Ці прийоми сприяють полегшенню сприйняття інформації у тексті та лишають повідомлення монотонності. Наприклад: *Let us get down to fundamentals and agree that the young are after all human beings – people just like their elders. There is only one difference between an old man and a young one: the young man has a glorious future before him: and the old one has a splendid future behind him: and maybe that is where the rub is.*

Важливим засобом створення образності в науково-популярному тексті є епітет. Він дозволяє дати яскраву емоційну характеристику предмету чи явищу. Образність епітета великою мірою визначається його мовним оточенням. У науковому тексті епітет набуває нейтрального мовного забарвлення, виступаючи, як правило, у складі термінологічних словосполучень. Цей виразний засіб заснований на виділенні ознаки описуваного явища, котре оформлюється у вигляді атрибутивних слів і словосполучень. Наприклад: *«grim, never-ending struggle; cold, colourless men; indescribable fascination»*. Дослідники розглядають епітет як основний засіб ствердження індивідуального, суб'єктивно-оцінного ставлення до описуваного. За допомогою епітетів досягається бажана реакція з боку читача. Велика кількість епітетів у досліджуваних текстах свідчить про намагання автора підсилити вплив на читача, зробити описуване явище зрозумілішим.

Порівняння – один із розповсюджених прийомів у науково-популярній літературі. При використанні аналогії та порівняння виникає можливість кращої популяризації складних явищ сучасної дійсності. За допомогою порівнянь можливе й роз'яснення наукової термінології. Наприклад: *(An earthquake comes like thief in the night, without warning; the gorilla is something of a paradox in the African scene).*

Дуже важливе значення у дослідженому тексті набуває вживання метафор, наприклад: *A writer makes order out of the anarchy of his heart; he submits himself to a more ruthless discipline than any critic dreamed of, and when he flirts with fame, he is taking time off from living with himself, from the search for what his world contains at its inmost point.* У психологічному аспекті за допомогою метафори автор намагається визначити невідоме через відоме, відтворивши схожість зовнішніх рис [2, 327]. Під час аналізу відзначено значну кількість метафор, що служить підтвердженням того, що науково-популярний текст прагне привернути увагу великої кількості читачів різних інтелектуальних рівнів.

У науково-популярному тексті широко використовуються елементи розмовної мови. У текстах спостерігається характерна для розмовного мовлення тенденція до вільного потроєння мовних одиниць, вживаються okazіональні граматичні та лексичні конструкції (*The civilization of a hobby*). «Okazіоналізм – мовна одиниця, яка відноситься до складу стилістичних неологізмів, створена в ідіостилі певних авторів текстів і не набула поширення. Він увиразнює індивідуально-авторське мовлення, надає йому експресивності, емотивної забарвленості, образності, іноді служить способом створення концепту твору. Він нерідко створюється за нетрадиційними словотвірними зразками і з порушенням мовних норм, що згодом може перерости до розширення способів словотвору та словотворчих типів у літературній мові» [2, 424].

Автори науково-популярних текстів звертаються до фразеологізмів як до невичерпного джерела мовної експресії. Їх використання живить мовлення, надає йому розмовних якостей, робить авторську комунікацію природнішою.

Простота і доречність в науково-популярному виданні певним чином пов'язана з використанням термінів. У складі термінологічної лексики можливо виокремити декілька шарів, що відрізняються за сферою вживання, змістом поняття, особливостями означеного об'єкта. Цей розподіл віддзеркалюється у розрізненні загальнонаукових термінів (*science, generation, technological, transportation*), що становлять основу науки в цілому, та спеціальних термінів (*emission, radio-frequency, sensitivity, psychiatrist*), закріплених за певними галузями знань. Термінологічна лексика дуже інформативна, тому її використання є необхідною умовою лаконічності і точності викладення якоїсь теми.

Вимоги, що існують у сфері вживання термінів, залежать від освіти й вікових особливостей адресата. Тому введення термінів у текст повинно бути мотивованим, оскільки велика кількість термінів робить текст складним для розуміння.

Метою сучасних досліджень у теоретичному плані стає визначення значимості певного тексту в культурі, його ролі в стратегіях розвитку людства, необхідності вибору цінностей для всебічного розповсюдження.

Сучасний науково-популярний текст має уникати стереотипності, оскільки специфіка популярної манери оповіді визначає вираження індивідуально-авторського образу мислення. Метою автора є підбір слів і висловів, що можуть легко запам'ятатися, точно виражати поняття. В будь-якій мові існують слова, що відображають унікальні для конкретної країни і культури поняття, так звані реалії, які не мають аналогів в інших країнах і культурах, проте які ми повсякчас зустрічаємо в науково-популярній літературі. Така лексика є культурно-специфічною і нерозривно пов'язана з культурою країни та автора окремого тексту. На думку Г.Б.Палмера, «мова занурена в культуру і складає з нею нерозривну єдність», оскільки культурні знання складають більшу частину енциклопедичних знань, більша частина концептів на будь-якій мові є культурно-обумовленою, тобто в більшості випадків є неідентичною і вимагає пояснень для носіїв інших мов і культур [4, 23]. Усвідомлення того, що лексика поширених сьогодні науково-популярних текстів відображає культурну специфіку і є важливим інструментом у вивченні культури та суспільства, характеризує сучасний стан лінгвістичної теорії.

Дослідження впливу глобальних універсальних процесів і механізмів на систему комунікативно-значимих текстів, до яких можна віднести і науково-популярний текст, що віддзеркалюється на учасниках комунікаційних процесів, на когнітивні механізми породження та сприйняття текстів, є важливим завданням подальшого вивчення.

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології / Ф. Бацевич. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 236 с.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
3. Чужакин А. «Мир перевода – 7». Общая теория устного перевода и переводческой скорописи. Курс лекцій / А. Чужакин. – М. : Р. Валент, 2002. – 160 с.

4. Palmer G. B., Sharifian F. Applied cultural Linguistics: Implications for Second Language Learning and Intercultural Communication / Eds. G. B. Palmer, F. Sharifian. – John Benjamin Publishing Company, 2007. – 186 p.

Четверикова Е. Р. Коммуникативные и лингвокультурологические предпосылки исследования научно-популярного текста.

Статья посвящена рассмотрению коммуникативных и лингвокультурологических характеристик современного научно-популярного текста, направленных на то, чтобы донести до адресата в доступной и интересной форме материал, имеющий научно-социальное значение, при опосредованной позиции автора, объединив признаки научности и развлекательности. Объясняется диалектическое единство элементов эмоционально-чувственного и логического в тексте, причины снижения сложности при восприятии новой информации, способы заинтересовать адресата при получении научной и эстетической информации.

Ключевые слова: научно-популярный текст, коммуникация, адресат, культура.

Chetverikova O. R. Communicative and Linguo-culturological Aspects of the Investigation of Popular-Scientific Texts.

The article is devoted to the study of communicative and linguo-culturological features of the modern popular-scientific text. Which is to convey to the addressee in an accessible and amusing way the material of scientific and social value. The dialectal unity of emotional and logical elements have been pointed out. The language means able to interest the addressee have been concretized.

Key words: popular science text, communication, destination, culture.